

TÜRKİYE VE AZERBAIJAN’DA MIZAH YAYINCILIĞI GELENEĞİ: BENZERLİK VE FARKLILIKLAR¹

Mustafa Sami MENCET*

Öz

Karikatürler; yaşanan tüm toplumsal değişimlerin, kültürel, siyasi ve ideolojik mücadelelerin yansıdığı bir “hayal perdesi” olarak tanımlanabilir. Binlerce sayfalık bir kitapta anlatılan bir anafikri bazen tek bir karikatürle özetleyebilmek mümkündür. Bu nedenle, karikatürlerin ağırlıklı olarak yer aldığı mizah dergileri her zaman bir eğlendirme aracı olmanın yanı sıra kültürel iktidar mücadelesinin de bir parçası olmuştur. Buradan hareketle göstergebilimsel çözümleme yöntemleri kullanılarak bir toplumun üst ve alt kültürleri ile bunların birbirleriyle ilişkisi, ideolojik farklılıkları, belirli olaylar karşısındaki belirli toplumsal grupların algılarını vb. karikatürler üzerinden çözümleyebilmek mümkündür.

Çalışmada Türkiye ve Azerbaycan gibi ortak tarihi ve milli köklere sahip her iki ülkede mizah yayıncılığının geçmişi incelenmiştir. Her iki ülkede mizah yayıncılığının beslendiği ideolojik alan geleneğine yön veren değişkenler ile uygulamadaki benzerlik ve farklılıklar tarihsel arka planı çerçevesinde analiz edilmiş ve her iki ülkede mizah yayıncılığının geleceğine dair öngörüler dikkate alınarak mizah yayıncılığının ortak kültürel birikime sağlayabileceği katkılara ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Mizah, Karikatür, Yayıncılık, Molla Nəsrəddin

THE TRADITION OF HUMOR PUBLISHING IN TURKEY AND AZERBAIJAN: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Abstract

Caricatures can be defined as a ‘curtain of dream’ where the entire social changes, conflicts, political and ideological struggles reflect on. A caricature can explain adroitly the idea of a book having thousands of pages. Satirical magazines, particularly caricatures, give messages to the target groups with a side meaning skillfully hidden in a laughing packaging which is a product of a very sharp intelligence. Furthermore, satirical magazines are part of struggle for culture power. Thus, by semiotic analyzing, caricatures make it possible to understand the ideological differences in a society and the perceptions of some social groups on some occasions.

In this study, have been analyzed the similarities and the differences of humor publishing tradition between two countries which are Türkiye and Azerbaijan in the context of their historical background. Furthermore, suggestions have been made

---

Makale Gönderim Tarihi: 11.11.2017, Kabul Tarihi: 07.02.2018
Doi: 10.26791/sarkiat.351354

¹ 1. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi’nde bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi mustafamencet@akdeniz.edu.tr

about contributions how humor publishing can provide common cultural accumulation.

Keywords: Azerbaijan, Humor, Caricatur, Publishing, Molla Nəsrəddin.

Giriş

Karikatür, kişi ya da olayların gülünç, çelişkili yanlarını yakalayarak bazen yazılıya da desteklenen abartılmış çizgilerle mizaha dönüştürme sanatıdır. 'Karikatürize etmek', genel olarak mizah ya da eleştiri amacıyla bir olguyu çarpıtmak anlamını taşır. Kişileri konu alan çizimlere portre karikatürü, olayları konu alan çizimlere portre karikatürü, olayları konu alanlara da konulu karikatür denir (AnaBritannica, 2000, s.4-5).

Karikatür, görsel bir gülmece iletisidir ve iletişimin kurallarına bağlıdır. İletiyi yayan araç, yani medya gülmece deseninin bünyesini, niteliğini ve içeriğini etkiler. Karikatürün gelişmesi basının gelişmesiyle sağlanmıştır. Gülmece basını, karikatüre yer veren gazeteler, dergiler karikatürün yaygınlaşmasına ve halk arasında üne kavuşmasına yol açmışlardır. Karikatürün reklam alanına girmesi bu yaygınlığı daha da genişletmiştir. Karikatürün televizyonda yer alması da bu alana yeni ve geniş olanaklar sağlamıştır. Gülmece desenlerinin halk arasında yaygınlaşmasını iletişim araçları sağlamaktadır (Topuz, 1986, s.93). İletişim amacıyla üretilen her türlü göstergenin belirli bir alıcı için ve belirli bir amaçla üretilmiş olduğunu söyleyebiliriz (Günay, 2002, s.158). Karikatürler de bu bağlamda bir amaç için çizilir ve yayımlanırlar. Bu amaç ya eğlendirme, ya gündeme ilişkin bir takım politik/siyasi yorumlar yapma, yaşanmış/yaşanan olaylar hakkında karikatüristin ya da yayın kuruluşunun görüşünü yansıtmaya, kamuoyu oluşturma, okurların hoşuna gidebilecek komik durumları yansıtarak beğeni toplama gibi birçok amaca yönelik olarak çizilir ve yayımlanırlar.

Mizah dergilerinin yapısı kuşkusuz basın sektörünün yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü mizah yayıncılığının temel piyasasını günlük gazeteler, dergi ve mizah dergileri oluşturmaktadır. Kitle iletişim araçları, özellikle televizyon ve gazeteler yayıncılık maliyetleri nedeniyle sermayesi bol girişimciler tarafından yürütülen aygıtlardır. Bu nedenle çoğu, kâr amacı taşıyan şirketler bünyesinde kurulur ve yine kâr amacı taşıyan ve reklamlarının destekleyici bir satış ortamında sunulmasında isteyen reklamverenlerden elde edilen gelire bağlıdır. Bu da dergilerin yayıncılık politikalarını etkilemektedir. Medya, hükümete ve büyük şirketlere haber kaynağı olarak da bağımlıdır. Yine hükümet ve medya dışı büyük şirketler, reklam vermeme TV yayın ruhsatını iptal etme, hakaret davaları açma ve dolaylı veya dolaysız olarak başka türde saldırıları bulunma tehdidiyle medya üzerinde kolaylıkla baskı uygulayabilecek konuma ve servete sahiptir (Chomsky ve Herman, 2004, s.159).

Çeviker (1997, s. 401), ülkemizde siyasal yaşamdan en çok etkilenen sanat dalının karikatür olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni de karikatürün basına bağlı olarak yaşamını sürdürmesidir. Bu nedenle karikatür, çizgiyle tutulmuş günlük tarih olarak da değerlendirilebilir. Çeviker, haftalık mizah dergilerinin siyasal gündemle ilişkin az sayıda karikatür olması nedeniyle bu tespitin dışında tutar. Ancak her ne kadar gündeme ilişkin az sayıda karikatür yayımlansalar da mizah dergilerinde siyasal gündemle çok güçlü bir bağ kurulmaktadır. Türkiye'de en çok okunan mizah dergileri *Leman*, *Penguen*, *Uykusuz* dergilerine bakıldığında; dergilerin kapak, ikinci ve üçüncü sayfalarında tamamen siyasal ve toplumsal gündeme ilişkin karikatürlerin, orta sayfalarında da genellikle benzer konuları ele alan köşe

yazılarının yer aldığı görülmektedir. Bu sayfalar okuyucuların en çok ilgilendiği sayfalar olmakla birlikte derginin siyasi gündemle bağı, ideolojik duruşunu ve yayın politikasını belirlemesi ve göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla karikatür sayısının az olmasına rağmen bu karikatürlerin işlevleri, diğer sayfalardaki fantastik veya günlük hayattaki diyalogları malzeme edinen karikatürlerden çok daha etkili olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmelerin karikatür sanatına olan etkisine değinilecektir.

1. Türkiye'de Mizah Yayıncılığının Kilometre Taşları

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de karikatür, basılı kitle iletişimi araçlarının yaygınlaşmasına koşut olarak gelişmiştir. Tanzimat'ı izleyen yıllarda gazete ve dergilerin çoğalması, baskı tekniklerindeki ilerlemeler, grafik sanatlarından yararlanmayı da beraberinde getirmiş, gazetelerde ve dergilerde haberleri anlatan ya da destekleyen çizimler görülmeye başlanmıştır (Alsaç, 1994, s.24).

Mizah dergilerinin ülkemizdeki serüveni incelendiğinde kuruldukları günden bu yana siyasetin bir parçası olduğu, politik bir baskı aygıtı olarak işlev gördüğü, yalnızca muhalefet tarafından değil hükümet ve devlet tarafından da etkili bir propaganda aygıtı olarak kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için yurtdışında propaganda yapmak isteyen Jön Türkler, Milli Mücadele döneminde psikolojik üstünlüğü sağlamak isteyen Ankara ve İstanbul hükümetleri, yapılan inkılapları desteklemek ve toplumda arzuladığı değişimi gerçekleştirmek isteyen Cumhuriyet Halk Partisi, yoğun muhalefete aynı mecradan karşılık vermek isteyen Demokrat Parti, 12 Eylül darbesinin ağır baskısı karşısında basında hiçbir gücü kalmayan muhalefet, mizah dergilerini ve özellikle bu dergilerdeki karikatürleri bir propaganda aygıtı olarak sürekli kullanmıştır. Günümüzde bu silah sıklıkla hatta artan bir yoğunlukta kullanılmaya devam etmektedir. Artık mizah dergileri yalnızca bağımsız olarak bayilerde satılmamakta, bazı gazetelerde haftalık ek olarak okuyucularına iletilmektedir. Bunun yanında ulusal ölçekte yayın yapan tirajı yüksek gazetelerde de karikatür yayınlama geleneği günümüzde de devam etmektedir. Bu karikatürcüler genellikle siyasi gündeme ilişkin çizimler yapmakta ve gündemi tek bir kare çizimle yorumlamaktadır. Gazetelerinin yayın politikasına paralel olan bu yorumlar aslında gündeme ilişkin yayımlanan tüm haberlerin ve yazıların tek bir karede yorumu gibidir. Yine gazetelerde reklam amaçlı yayınlanan düzenli karikatürler de bulunmaktadır.

Türkiye'nin karikatür tarihi incelendiğinde, tıpkı doğrudan devletin denetiminde olmayan tüm diğer kitle iletişim araçları (gazeteler, dergiler, kitaplar, filmler) gibi mizah dergilerinin de sık sık sansür, kapatma ve çeşitli baskılarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Çeviker (1997, s.339-340), yüzyılı aşkın karikatür geçmişimizde karikatür nedeni ile dergi ve gazetelerin birçok kez kapandığını hatırlatır. Geçici ve tümden kapatma cezaları Osmanlı döneminde daha yaygındır. Diyojen, Hayal, Kalem ve Cem bu cezaları fazlasıyla çekmiştir. Theodor Kasap, 1876'da üç yıl hapse mahkûm olmuştur. Osmanlı döneminde karikatürcülere verildiği bilinen bilinen tek mahkûmiyet budur. II. Abdülhamid'in yurtdışında mizah dergisi yayımlayan kişiler için verdiği giyabi cezaların haricinde Cumhuriyet döneminde Cemil Cem'in ikinci kez çıkarttığı mizah dergisi "Cem", Turhan-İlhan Selçuk kardeşlerin "Dolmuş", Ali Ulvi'nin bir karikatürü nedeniyle "Cumhuriyet

Gazetesi”, bir kapak karikatürü nedeniyle “Gırgır” ve “Tef” dergileri geçici olarak kapatılmıştır.

Cumhuriyet döneminin mizah yönünden kendine özgür bir haritası söz konusudur. Hemen hemen her on yıllık süreç Cumhuriyet Mizahı için önemli sayılabilir. Ancak pratik bir araştırma ölçeği oluşturmak amacıyla bu dönem Üstün Alsaç’ın sınıflandırılması kullanılmaktadır. Bu sınıflandırma; ilk mizah dergilerinin yayımlanmaya başlamasından Cumhuriyetin ilanına kadar olan süre klasik dönem, Cumhuriyetin ilanından II. Dünya Savaşı sonu ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesine kadar olan süre II. Klasik Dönem, 1954’ten 1990’lara kadar Çağdaş Dönem ve 1990 sonrası Yeni Dönem olarak tanımlanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, karikatürümüzün bir buçuk asırlık serüveni bu başlıklar altında incelenecektir.

1.1. Birinci Klasik Dönem Mizah Dergileri

Türkiye’de çoğunlukla Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra basılmaya başlanan ilk gazete ve dergilerde karikatürler çizilmeye ve çeşitli gülmeceler yayınlanmaya başlasa da tamamen mizah içerikli bir dergi olan Diyojen (1870), Türkiye’de yazılı mizahın miladı olarak kabul edilir. Diyojen dergisi büyük ilgi çekmiş, hatta mizahın yasaklanması için kanun tekliflerinin Meclis’te görüşülmesine neden olmuştur. Diyojen’le başlayan bu yazılı mizah hareketinin, giderek Birinci Meşrutiyet’in ilanını gerektiren politik olayların bir parçası durumuna gelmesi Diyojen dergisinin tarihteki önemini arttıran bir başka husustur.

Diyojen’den sonra farklı isimde birçok mizah dergisi yayımlanmıştır. Bu dergilerin ortak özellikleri Ermeni yurttaşlar tarafından çıkarılmış olmalarıdır. O dönemin bütün yayın hayatı Ermenilerin elinde olduğu için bu durum olağandır. Tiyatroda ve diğer kültür dallarında ilk adımları Ermenilerin attıkları görülmektedir. Osmanlı devletinin memur tabakasını oluşturan, ayrıca el sanatlarında klişecilik, matbaacılık işlerinde geçmişi olan, Fransızca öğrenimini bir iç eğitim olarak gördükleri için Avrupa ile çok yakın ilişkilere giren Ermeni yurttaşların ülkenin basın ve yayın hayatına ayrıca kültür çalışmalarına ilk katkılarda bulunmalarını doğal saymak gerekir. Bu hızlı sosyal ve kültürel çabaları onlara, Islahat Fermanı ile geniş haklar tanınmasına neden olacaktır. Mizah dergilerinde ve komedilerde koydukları birçok üslup günümüze kadar gelmiştir (Öngören, 1998, s.57-58).

Çeviker (1997, s.193), 1850’li yıllarda önce Ermeni basınıyla İstanbul’a “merhaba” diyen karikatürün, 1860’lı yıllarda Türk basınında yerini aldığını ve I. Meşrutiyet’in sona erişine kadar toplumsal oluşumların ritmine uygun bir hızla kendini gösterdiğini belirtir. Çeviker’e göre Osmanlı imparatorluğu kapalı ve tutucu bir toplum olmasına karşın karikatür gibi yasa ve tabu tanımayan, varlık nedeni eleştiri olan bir çizgi sanatına, karikatüre, kapılarını açmak zorunda kalmıştır. Bu dönem yayımlanan karikatürlerde Karagöz olgusu ağır basmaktadır. Sözlü mizahtan yazılı mizaha geçiş aşamasında, geleneksel Karagöz de bir geçiş noktası olmuştur. Zaman geçtikçe mizah dergileri çoğalmış, hayal perdeleri azalmıştır. Meşrutiyet döneminde geleneksel Osmanlı mizah örnekleri ile Batılı mizah örnekleri birarada görünmüştür. Osmanlıda ilkin bir aydın mizahı olarak başlayan Karagöz, Meddah ve Ortaoyunu Meşrutiyet günlerinde bir halk eğlencesi durumuna gelmiş, aydın kesimin mizahı olarak Batılı anlamda mizah dergileri ile direkler arası eğlenceleri komedi ve kantoları olmuştur. Meşrutiyet bu görünüşü ile mizahımızda bir geçiş dönemi sayılabilir. Meşrutiyet mizahı savaşların ve yenilgilerin içinde acı ve buruk bir mizah olmuştur (Topuz, 1986, s.57).

Cumhuriyet tarihinin en uzun ömürlü mizah dergisi olan Akbaba (farklı dönemlerde toplam 2.925 sayısı) bu dönemde yayımlanmaya başlamıştır. Konuyla ilgili hemen hemen tüm kaynaklarda derginin sahibi ve başyazarı Yusuf Ziya Ortaç'ın, farklı dönemlerde hükümetlerle siyasi elitlerle yakın ilişkiler kurmayı başarabilen, bir yayıncı olduğu belirtilmektedir. Resmi ilan önceliklerinin yanında başbakanlık örtülü ödeneğinden maddi destek almıştır. Cantek'e göre (2011, s.64-65), Akbaba'nın uzun ömürlü olmasının ardındaki en önemli güç, çok satmasıyla değil siyasal iktidarla kurduğu yakınlıktır. Akbaba'nın bu özelliği mizah dergileri üzerine araştırma yapan hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Cantek'e göre, Akbaba, hükümetlerle olan organik bağıni alenileştirmeyen bir yayın politikası sürdürmüş, eleştireliliğini dengeli bir biçimde kullanmaya özen göstermiş, derginin siyasete aktüel gelişmelere ve partilere ilişkin eşit mesafede bulunuyor görünmüş, hükümete yönelik muhalefet eleştirilerini siyasetin seviyesizleşmesi ve bir itibar kaybı saymış, dış politikayla ilgili meselelerde Başbakanı Türkiye ile özdeşleştirerek kahramanlaştırmış ve böylece "iktidar yandaşı" gibi göstermekten ustalıkla kaçınmıştır.

Yusuf Ziya Ortaç, kırklı yılların sonunda Akbaba'nın satışı düşünce dergiyi kapatarak yayıncılığı bırakmış ancak 1952 yılında Akbaba'yı bir kez daha çıkartmaya başlayarak yayıncılığa tekrar dönmüştür. Derginin yeniden çıkışında maddi destek almış ve Başbakan Adnan Menderes ve Demokrat Parti ile yakınlaşmıştır. Kırklı yıllarda Cumhurbaşkanı İnönü hakkında övgü dolu yazılar yazan, iki de kitap çıkaran Ortaç; yeni dönemi, bir başka deyişle ellili yılları İnönü muhalifi ve CHP karşıtı olarak geçirmiştir 1977'de yayın hayatına son veren Akbaba, bir mizah dergisi geleneğinin son halkasıdır. Bu gelenek, Diyojen'le, Çingiraklı Tatar ve Hayal'le başlayan mizah edebiyatıyla karikatürün bileşiminden oluşmuş; Kalem, Cem, Karagöz, Diken ve Aydede'yle doruk noktasına ulaşmış; 1922'de Aydede'nin bıraktığı yerden başlayarak Akbaba-birkaç ara sayılmazsa-kesintisiz 55 yıl var olmuştur. Süreç içinde *Akbaba*, *Markopaşa*, *Dolmuş*, *41 Buçuk* ve *Tef* gibi dergilerle aşılmış ancak bunların hepsi kısa ömürlü olmuştur (Cantek, 2011, s.57).

Kurtuluş Savaşı döneminde mizah dergilerinin II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi siyasi amaçlarla yayımlanmanın da ötesinde milli mücadelede kendilerine düşen rolü üstlendikleri görülmektedir. Örneğin Ali Fuad Bey tarafından 1908-1950 yılları arasında yayımlanan "Karagöz" ile Sedat Simavi tarafından 1918-1920'de çıkarılan "Diken" ve onun devamı sayılan 1921-1923 yılları arasında yayımlanan "Güleryüz", 1920-1921 yılları arasında Semih Lütfi tarafından çıkarılan "Ayine" dergisi milli mücadele döneminde işgalin yarattığı ümitsizlik ve yoksunluk ortamında, İstanbul halkı başta olmak üzere mücadeleye girişen halka güven vermek, işgal devletlerinin güdümündeki mütareke basınının olumsuz propagandalarına karşı durma ve kamuoyu oluşturma rollerini üstlenmişlerdir.

1. 2. İkinci Klasik Dönem (Cumhuriyet Dönemi)

Türk karikatürünün ikinci dönemi Cumhuriyet'in kurulmasını izleyen yıllar içinde biçimlenmeye başlar (Alsaç, 1994, s.26). Bu dönemde basınla ilgili politikalar mizah yayıncılığını etkilemiştir. Cumhuriyet yönetiminin ilk basın yasasının iki önemli özelliği vardır: birincisi; rejimi savunacak, güçlendirecek, sorumlu bir basın yaratmak; ikincisi ise gazetecilik mesleğini geliştirecek önlemler almaktır. Birincisini gerçekleştirmek için yasanın 50. maddesi kullanılacaktır. Bu madde, hükümete ülkede uygulanan genel siyasete aykırı yayınları kapatma yetkisi

vermektedir. Bu hüküm çerçevesinde, yasaya göre gazete yayınlamak için önceden izin almak gerekmediği halde hükümetin onay vermediği hiçbir gazete ya da dergi yayınlanamayacaktır (Alemdar, 2009, s.13).

Cumhuriyetin ilanından yeni harflerin kabulüne kadar tüm basılı eserlerde olduğu gibi mizah dergileri de eski yazıyla yayımlanmıştır. Bu dönemde Meşrutiyet döneminden kalma çok güçlü bir yazar-çizer kadrosu bulunmaktadır. Bütünüyle bu evre, Cumhuriyet'in bir geçiş hazırlığına işaret eder. Cumhuriyetin başlangıç evresi, kültür ve düşünce hayatı yönünden şaşırtıcı bir renklilik ve canlılık içinde görülmektedir. Çok partili bir düzen tartışmalı ve bol bir yayın, ilk yılların baş niteliği olur. Akbaba ve Karagöz gazetesi tipi yayınlar, hareketli bir yayın ve tartışma içindedir. Osmanlı'nın ve Meşrutiyet'in hiciv teknikleri açıkça işlemektedir. Çeşitli görüş ve düşünce sahiplerinin hepsi, Kurtuluş Savaşı'na katılmış olmanın hakkına dayanarak konuşmaktadır. Gerçekten özgür ve Batılı anlamda demokratik olan bu ortam Şeyh Sait Ayaklanması, Atatürk'e suikast gibi olayların ardından sona erdirilir (Öngören, 1998, s.76).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında mizah dergilerinde savaşın insanlık dışılığı, içerde çekilen siyasal ve ekonomik sıkıntılar, özellikle vesikayla ekmek, gaz ve kaput bezi alma olayları, harp zenginleri vb. konular işlenmiştir. Bu dönemde gelecek kuşakları etkileyen Cemal Nadir'in çizimleri ön plana çıkmış ve kendisi ileriki yıllarda Cumhuriyet karikatürünün kurucusu sayılmıştır. Öngören'e göre (1998, s.89-90) bu dönemde Cemal Nadir'in öncülüğünde kalabalık ve güçlü bir genç kadro, hızla kendi kişiliklerini bularak Cumhuriyet'in en zengin karikatürcü kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu zenginlik kısa sürede sonuçlarını almış, Türk karikatürü dünyada kendini uluslararası alanda kabul ettirmeye başlamış, Türk karikatürcülerin yapıtları yabancı basında yayımlanmaya ve ödül almaya başlamıştır. Aynı zamanda karikatürün, ülkemizde ilk kuramsal temelleri atılmaya başlanmıştır.

1.3. Çağdaş Dönem

Bu dönem Akbaba dergisi yayın hayatına son vermiş, 1948 yılında Karikatür dergisi kapanmış, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz ve Mim Uykusuz'un öncülüğündeki Markopaşa hareketi iktidardaki Demokrat Parti'ye ciddi bir muhalefet sergilemiştir. Öngören (1998, s.92), çok partili sisteme geçilmesi için büyük mücadele veren Markopaşa'nın DP'nin iktidara gelmesinde büyük emeği olduğunu belirterek hareketin kamuoyu tarafından da takdirle takip edildiğini ve bir dönem altmış bin satış rakamı gibi kırılması güç bir rekora imza attığını belirtir. Bu hareketin çizgisi yıllarca güçlü kalmış ve günümüzdeki popüler mizah dergilerinin de bir anlamda öncüleri sayılabilir. Marko Paşa hareketinde toplumsal bir yaklaşımla politik eleştiriler yapılmış, özellikle karikatüre sınıfsal özellikler açısından yaklaşan Mim (Mustafa) Uykusuz'un çizimleri ün kazanmıştır. Zaman zaman tirajı altmış bine çıkmış, bazen de yöneticilerin tepkisini çekerek kapatılmıştır. Bu dönemde Karakedi adında sağcı bir dergi CHP karşıtı bir yayın politikası izler. Akbaba yeniden çıkar ve o da otuz yıldan beri tuttuğu CHP'ye karşı bir yayıncılık anlayışını benimsemesi belirli bir görüşü değil de yalnızca iktidarı tutan bir dergi olmak ve Cumhuriyetin ilkelerini hafife almak gibi eleştirilere yol açar (Öngören, 1998, s.93). Yine bu dönemde ülkemizde ilk çizgi film denemeleri başlar. 1950'de ilk dönem ustaları, yani klasik karikatür ile modern olanla biraraya gelmiştir. Bu dönemde yazısız karikatürler çoğalmıştır.

27 Mayıs askeri darbesi bir kırılma noktası olmuştur. Demokrat Parti dönemine duyulan tepki anayasal düzene planlı ekonomik kalkınmayı sosyal hukuk devleti anlayışını örgütlenme hakkının ve özgürlüklerin genişletilmesini getirmiştir. Yükseköğretim ve kitle iletişim araçlarının özerk olması öngörülmüştür. Darbenin kurmaya çalıştığı yapı uzun ömürlü olmamış ama Türk siyasal yaşamında unutulmaz izler bırakmıştır. 27 Mayıs ve 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği dönemde Türk karikatürü bir ivme kazanmıştır. 1940'larda Marko Paşa'da Mim Uykusuz'un sosyalizmden yola çıkan karikatürleri, 1961'i izleyen dönemde yasallık kazanmış; bu nedenle de 1950 kuşağına yayılan –bir ölçüde- ortak bir dünya görüşü olmuştur. Kemalizm'in savunusunu da içeren sosyalist düşünceler, “Türk karikatürünün egemen ideolojisi”ne dönüşmüş ve Doğan Avcıoğlu'nun yayın yönetmenliğinde çıkan Yön dergisinden beslenmiştir (Çeviker, 1997, s.88).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ülkede birçok şeyi değiştirmiştir. Türk karikatüründe 1960-70 yılları yeni çizimler açısından en yoksul dönemdir. 1960 öncesinde bir karikatürcü gazetesinin birinci sayfasından ülke gündemine etki edebilirken bu etki 1960'larda azalmış, 1970'lere ulaştığında günlük basında neredeyse hiç karikatür yayımlanmamıştır. 1970'lerde yoğun bir şekilde yaşanan ilk göç ve göç eden nesillerin kazanma arzusu toplumsal yaşamda yükselen değerleri değiştirmiş; gecekondu kültürü, yasa / kural tanımazlık, mafya ilişkileri vb. olgularla günlük yaşamda yer edinmiştir. Bu göçle yaşanan, kır-kent kültürünün karışmasının yol açtığı curcuna mizaha hareket getirmiş ve nihayetinde Gırgır dergisinde karşılığını bulmuştur (Öngören, 1998, s.101-103). Bu durgunluğun nedenini Öngören (1998, s.98-99), o dönemde sanayi toplumuna geçişle açıklar. O döneme kadar karikatür tabanlı mizah yayıncılığı memurlar tarafından daha çok rağbet görürken, Türkiye'ye yön veren işçi sınıfının yükselmesiyle kültür ürünlerinin içeriği değişmiş, karikatür yayıncılığı eski popülerliğini kaybetmiştir. Gazete ve dergilerin bir zamanlar tek okuyucusu olan memurlar ve okumuş orta tabaka artık bu dönemde her gün artsalar da genel gazete okuyucusunun içerisinde çok küçük bir sayı olarak kalmıştır.

1970'i izleyen ilk üç yıl, Türk karikatüründe yeni oluşumlara yol açmıştır. 1972'de Gırgır, Gün gazetesinden yola çıktıktan kısa bir süre sonra dergiye dönüşmüş ve zamana ayak uyduramayan Akbabayı devreden çıkartarak; okurları arasında karikatürcü yetiştirmeye koyulmuştur (Çeviker, 1997, s.358). Gırgır dergisi halkın mizah zevkini yansıtmamasını bilmiş ve kadrosunu sürekli genişleterek bir okul olmayı başarmıştır. Öngören (1998, s.117), Gırgır'ın başarısında, o güne kadar CHP ve DP/AP arasında tercih yapan mizah dergilerinden farklı olarak politik konuları ikinci plana atması ve böylece CHP ve AP'lilerin aynı karikatüre gülebilmelerinin büyük etkisi olduğunu vurgular. Gırgır, o dönemde yaygınlaşmaya başlayan televizyonu da kullanmayı bilmiş, Gırgır'daki karakterler reklam vb. programlarda (dergi reklam vermemiş ama reklamlarda Gırgır karakterleri kullanılmıştır) görünerek belleklerde canlı kalmayı başarabilmiştir.

Gırgır'ın kitlesel başarısı doğal olarak herkesin anlayacağı bir mizah üretmesine neden olmuştur. Solcunun da sağcının da gülebildiği bir dergi olarak Gırgır, apolitik bulunmuştur ya da sol addedilmesine karşı çıkmıştır. Oysa Gırgır, Akbaba'ya göre daha solda kendisinden önce çıkan bir Marko Paşa'ya ve kendisinden sonra çıkan Limon'a göre sağdadır. Benzer yargılar Oğuz Aral için de geçerlidir: Çalışmalarında milliyetçi sol bir duruşu vardır, dış mihraklar takıntısı, laiklik ihtimamı göze çarpmaktadır. Popüler kültüre gündelik yaşama yakın

durması, içeriğini argodan ve konuşma dilinden sakınmadan oluşturması onu kendi kuşağının isimlerinden önemli ölçüde ayırmaktadır. Herkes tarafından anlaşılacak temel kaygısıdır; tehlike gibi duran “basitlik, kimi zaman aşamadığı eleştirileri haklı çıkartan bir sorundur. Gırgır dönemi, Oğuz Aral’ın hayatının olduğu kadar Türkiye mizahının en önemli parçasıdır. Sürekli üretimle geçen, endüstrileşen, alana sermayeyi çeken, kendi sermayesini üretebilecek dergiler yaratan, yüzlerce çizer yetiştiren bir dönemdir. Derginin Akbaba’dan ve o güne değin çıkmış mizah dergilerinden bütünüyle farklı görselliği, bol çizgi roman kullanılmasını gerektirmiştir (Cantek, 2011, s.209-210).

Medyaya çağdaş toplumda merkezi bir konum kazandıran oluşumların başında kuşkusuz 1980’li yılların iletişim alanındaki hızlı, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri gelmektedir. Ancak 1980’li yıllarda “Yeni Sağ” düşüncenin hegemonya kurması ile başlayan ve günümüzde ulaştığı biçimi kısaca “küreselleşme” olarak anılan sürecin sosyo ekonomik ve siyasal gelişmeleri de medya alanındaki gelişmelerle bütünleşmektedir. İçinde bulunduğumuz dönem kitle iletişimi bağlamında isimlendirmek gerekirse “basın dönemi” olarak nitelendirilebilen bir dönemden “medya” olarak nitelendirilen yeni bir evreye geçildiği söylenebilir. Bu evrenin ilk ayırt edici özelliği kitle iletişim araçlarının işlevlerinin eskiye göre önemli ölçüde genişlemesidir. Bu çerçevede eskiden başat olan, topluma haber ve bilgi aktarımı iken şimdi bu işlev sözkonusu araçların gerçekleştirdiği diğer sembolik üretimler yanında ikincil konuma itilmiştir. Bu gelişmenin doğal sonucu olan diğer bir özellik ise kâr sağlamanın, medya kuruluşunun amaçları arasında başat konuma geçmesidir (Kaya, 2009, s.233). Tüm bu değişim mizah yayıncılığını da doğal olarak etkilemiştir. 12 Eylül askeri darbesi demokratik ortamda var olan birçok faaliyet gibi mizah yayıncılığını da durdurmuştur. 1983 genel seçimlerine kadar mizahçılar ve mizah yayınları büyük bir baskı altında kalmıştır. 1983 sonrasında mizahi açıdan en renkli kişisi kuşkusuz Turgut Özal’dır. Sempatik “Tonton amca” ya da “Davul Delen Jaguar” gibi antipatik yergilerle çizilir. Turgut Özal’dan sonra Başbakanlık koltuğuna oturan Yıldırım Akbulut, karikatürlerden ziyade fıkralara konu olmuştur. 1980’li yıllarda Türkiye’de yaşanan politik baskı ve ekonomik sorunlar dolaylı anlatım yollarına başvurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Yazılı basında eleştirel açıdan işlevselliğe sahip en yaygın tür mizah dergileri olmuş ancak neo-liberal süreçte sermayenin yazılı basını tahakküm altına almaya çalışması ve kişisel uzlaşmazlıklar mizah dergiciliğinin bölünerek küçülmesine yol açmıştır. 1990’larda ofset teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak, mizah dergilerinde hem renk kullanımı hem de çizim tekniklerinde estetik olgunlaşma dönemi yaşanmışsa da mizahın çarpıcılığının ve politik eleştireliliğinin yerini sözcük oyunları ve ikilemelere dayanan espriler, argo, cinselliğin sürekli vurgulanması yoluyla seksüel arzuların satışı almıştır. 1980 darbesinin ardından beş yıl boyunca suskunluk dönemine giren mizah dünyasında en ağır darbeyi Gırgır dergisi almıştır. Gırgır’daki olumsuz şartlar ve başka sebeplerden ötürü Gırgır’daki birçok karikatürist dergiden ayrılarak başka dergiler çıkartmıştır. 1990-2000 arasında çok düşük tirajlı diğer dergilerin dışında kalıcı olan tek dergi *Leman*’dır (Cantek, 2008, s.156-160).

1990’ların başında 12 Eylül darbesinin baskı ortamı yavaş yavaş kalkmış olsa da ülkeyi saran terör olayları 1980 öncesindeki kargaşa ortamını hatırlatırcasına çoğalmış, ülke gazeteciler ve yazarçizerler için gitgide güvensiz bir hale gelmiştir. Yine de böyle bir ortamda kendi tarzlarını oluşturan çizerler de arttıkça mizah dergilerinin sayısı da artmıştır. Ancak 1990’lardan bugüne istikrarını sürdüren tek

dergi *Leman* olarak kalmıştır, diğerleri ya kesintilerle yayımlanmaya devam etmiş ya da yayın hayatına veda etmiştir (Alsaç, 1994, s.37-38).

Leman dergisinden 2002 yılında ayrılan bir grup çizer *Penguen* dergisini kurmuşlardır. *Penguen* dergisinden ayrılan bir grup çizer de 2007 yılında *Uykusuz* dergisini yayımlamaya başlamıştır. Genel olarak *Leman* ve *Penguen* dergilerine benzer bir yayın politikası izleyen dergi; Gezi Parkı olayları, Charlie Hebdo Saldırıları vb. gündeme ilişkin olayları diğer dergilerle hemen hemen aynı içeriklerle ele almıştır.

2. Azerbaycan’da Mizah Yayıncılığının Kısa Tarihçesi

Azerbaycan’da mizah yayıncılığının doğuşu, farklı toplumsal ve siyasal koşullar altında da olsa Türkiye’deki ile aynı döneme rastlar. Bilinen ilk mizah dergisi Molla Nasreddin (Molla Nəsrəddin) dergisidir. 20. yüzyıl başında (1906) Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig Nemanzade’nin öncülüğünde Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan haftalık siyasi mizah dergisidir. Bu dergi, özellikle Azerbaycan, Türkiye ve İran’da fıkralarıyla ünlü bir efsanevi karakter olan Nasrettin Hoca’dan almaktadır. Dergi; 1906-1918 yıllarında Tiflis’te, 1920-1921 yılları arasında Tebriz’de, 1922-1931 yılları arasında da Bakü’de yayımlanmıştır (Adıgüzel, 2007, s.1; Durmuş, 2008, s.353; Paksoy, 2010, s.1; Özkan, 2012).

Dergide Rus Çarlığı, İran Şahlığı ve Osmanlı Devleti’nin son zamanları mizahî bir dil ve anlatımla yerilmiştir. Derginin yayımlandığı dönem Azerbaycan’ın Çarlık Rusya’sının hegemonyası altında bulunduğu, Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma hareketlerinin hızlandığı (Tanzimat) bir dönemdir. Molla Nesreddin dergisinin yayın hayatına başlaması, Celil Memmedguluzade’nin de ifadesi ile Çarlık Rusyası’nın bu yıllardaki tarihsel değişimi ile doğrudan ilişkilidir. Celil Memmedguluzade, bu durumu; “Molla Nesreddin’i zeman özü yaratdı.” şeklinde ifade eder (Durmuş, 2008, s.361). Dergide sıklıkla anadil, özgürlük, din, İslam coğrafyası, kadın hakları, eğitim, köylü ve işçi hakları konuları işlenmiş; yayıncıları tarafından derginin yayımlanma amacının Azerbaycan Türkleri’nin çağdaş bir düzeye getirmek olduğu dile getirilmiştir. Derginin Çarlık Rusyası’nın belirlediği bir program dâhilinde çıkarılmasına izin verilmiştir. Ancak o yıllarda Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan birkaç gazete ve dergiden biri olması bu dergiyi Azerbaycan edebiyatında oldukça önemli kılmıştır (Adıgüzel, 2007, s. 1 ve s. 4).

Dergide; Ömer Faik Nemanzade, Mirza Elekber Sabir, Neriman Nerimanov ve Eli Nezmi gibi güçlü kalemler makale, şiir ve denemeleriyle O. Şmerling, J. Rotter ve E. Eminzade gibi isimler eserler yayımlamıştır. Kurucu Mehmetgülüzade ise imtiyaz sahibi olarak yargılamalar, baskılar ve yıldırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı egemenliğinin zayıfladığı bir dönemde Çarlık Rusya’sı ve Şahlık İran’ından büyük baskılar gören derginin yazarları çoğu zaman Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Dergi Rus Devrimini de desteklemiş ve Kafkasya’da ve Anadolu’nun bu ucunda kalkışılacak bir devriminin halkların özgürlüğünü sağlayacağını söylemiştir. Derginin bu sosyalist tavrı belirli bir grup aydının dergi etrafından toplanmasına neden olmuştur (Özkan ve Çilingir, 2012).

Molla Nasreddin dergisi özellikle Tiflis’te çıkan sayılarında merkezi yönetimle, insanların dinî duygularını sömüren mollalara yönelik hiciv ve kara mizahla dikkat çekmiştir. Molla Nasreddin dergisi aynı zamanda adı gibi mizah unsurlarını da Türk halk edebiyatı şekillerinden almıştır. Dergide atasözleri, bilmece, latifeler, maniler mizah ve eleştiri unsurları olarak kullanılmışlardır (Adıgüzel, 2007, s. 4).

Derginin yayın politikası aynı zamanda milli Azerbaycan edebiyatı akımına da öncülük etmiştir. Derginin kurucuları “ana dil” kavramı üzerinde sıklıkla durarak Azerbaycan Türkçesi'nin dış etkenlerden korunması gerektiğini savunmuştur (Erol, 2011, s. 1047).

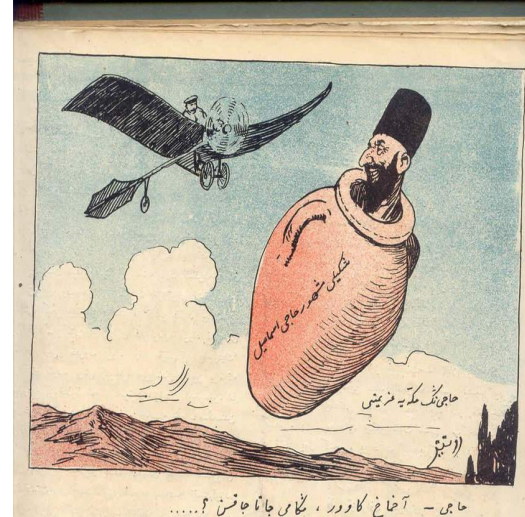
Molla Nasreddin dergisi, Azerbaycan'da mizah dergiciliğinin ve mizah edebiyatının öncüsü olmuştur. Bu nedenle Azerbaycan edebiyatında bir ekol olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan'da ilk mizah dergisi olan Molla Nasreddin, yayın hayatına başladıktan sonra onu örnek alarak çıkmaya başlayan birçok mizah dergisi vardır. Fakat bu dergilerden hiçbiri Molla Nasreddin kadar başarılı olamamış ve onun yakaladığı üne ulaşamamışlardır (Adıgüzel, 2007, s. 6).

Molla Nasreddin dergisinin etkisiyle yayımlanmaya başlayan “Akrep” (1923) “İdaremizin Aynası” (1923), “Diken” (1924) “Allahsız” (1931-33) ve “Mezeli” (1939) dergileri beklenen ilgiyi görmemiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında herhangi bir mizah dergisi yayımlanmamıştır ancak çeşitli gazetelerde askerleri motive eden çeşitli karikatürler yayımlanmıştır. 1952 yılında yayımlanmaya başlayan Kirpi dergisi, tamamen Sovyet ideolojisine yönelik propaganda yapan ve mizah alanında boşluğu doldurma amacı güden bir dergidir. Molla Nasreddin'den izler taşıyan dergi eski ve zamana uymayan örf ve adetlere son vermeye çağırılmış, toplumun yoğun gelişimine engel olan araçlara ve işçileri sömüren kapitalizme karşı mücadele etmenin gerekliliğini savunmuştur. “Kirpi” dergisinde büyük karikatürcü ordusu yetişmiş ve bu büyük sanatkarların yaratıcılığı ve dergideki faaliyeti sonuç itibarıyla Azerbaycan karikatür sanatını zenginleştirmiştir. Kirpi, 1991 yılına kadar yayınlarını sürdürmüştür. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından geçiş dönemindeki sıkıntılar, çok parti sisteminin uygulanması, basın özelleştirilmesi, yayınevlerinin ticari kaygıları ön planda tutması, mizah dergilerinin yayımlanmasını zorlaştırmıştır. Ancak yine de Çeşme, Zarafat, Tek Sebir”, “Şeytan”, “Mozalan”, “Deryaz” ve “Güzgü” vb. dergiler yayımlanmış ancak öncekiler kadar uzun ömürlü olmamıştır. (Hacızade, 2009, s. 206-209).

Azerbaycan'da günümüzde ise düzenli ve sürekli yayımlanan bir satirik dergi bulunmamaktadır. Ancak Azerbaycanlı karikatürcüler bağımsız olarak (ve aynı zamanda 2006 yılında kurulan Azerbaycan Karikatürcü Ressamlar Birliği altında örgütlenerek) çalışmalarını sürdürmektedir.

3. Türkiye ve Azerbaycan Mizah Yayıncılığının Öne Çıkan Özelliklerinin Karşılaştırılması

Türkiye ve Azerbaycan'da karikatür ağırlıklı satirik dergi yayıncılığı hemen hemen aynı yıllarda başlamıştır (1870-1906). Türkiye'de (Osmanlı Devleti) ilk mizah dergisi imparator muhalifi ve meşrutiyet yanlısı Ermeniler tarafından yayımlanırken, Azerbaycan'daki ilk dergi milliyetçi ve sosyalist Azeriler tarafından yayımlanmıştır. Molla Nasreddin dergisinin Azerbaycan edebiyatına olan katkıları gözönünde bulundurulduğunda, Osmanlı'daki ilk mizah dergilerinden ziyade milli mücadeleyi savunan Gülyüz dergisine benzetmek mümkündür. Her iki ülkede mizah yayıncılığı batı yanlısıdır. Aşağıda Molla Nasreddin ve Türkiye'nin en uzun süreli mizah dergisi olan Akbaba'nın karikatürleri sunulmaktadır.

Tablo 1. Akbaba ve Molla Nasreddin Karikatürleri	
Görsel 1. Akbaba, 1960, 441-1	Görsel 2. Molla Nasreddin, (yıl bilinmiyor) ²
	
Görsel 3. Akbaba, 1910- 26, s.1	Görsel 4. Molla Nasreddin, (tah.1906-1917) ³
	

Tablodaki görseller gösterebilimsel açıdan incelendiğinde aslında çizimlerde bile aşırı bir benzerlik vardır. Dört görselde de Batı yüceltilmiş, Doğu alçaltılmıştır. Yine mizah dergilerinde sıklıkla kullanılan bir teknik olan alay ederek üstünlük kurma Görsel 1. ve 2.de de kullanılarak, çarşafly kadınlar hayvan ya da yaratığa benzetilmiştir. Türkiye’deki mizah yayıncılığında öne çıkan dergilerdeki üslup, anlatı ve çizimler incelendiğinde genellikle hep bu tip tasvirlerle karşılaşmaktadır. Akıner ve Mencet’in (2016) çalışmasında taranan 35 bine yakın karikatürde yapılan incelemelerde, Batı’dakine benzer hatta zaman zaman daha şiddetli İslamofobik karikatürlere rastlanmıştır.

Sonuç

Türkiye ve Azerbaycan’daki mizah yayıncılığı kıyaslandığında, her iki ülkede yirminci yüzyıl boyunca, sansür ve yayıncılığın önündeki kısıtlı şartlara rağmen

² Karikatür <https://baibakovartprojects.wordpress.com/2011/11/21/slavs-and-tatars-present-molla-nasreddin-embrace-your-anti-thesis/> adresli siteden alınmıştır.

³ (Mandaville, 2009) http://www.english.ufl.edu/imagetext/archives/v5_3/mandaville/#2

oldukça zengin bir içerikle mizah yayıncılığının sürdürüldüğü görülmektedir. Türkiye'de Azerbaycan'da mizah yayıncılığı, her iki ülkeyi de saran Batılılaşma hareketinin etkisiyle doğmuş ve buna paralel olarak pozitivist aydınlanmacı Batı yanlısı politikalar izlemiştir. Tablo 1. ve 2.de sunulan karikatürler bu benzerliği taşıyan yüzlerce karikatüre örnek teşkil etmektedir. Her iki ülkenin karikatürleri incelendiğinde ağırlıklı olarak din adamlarının, doğuya ait geleneklerin çirkin ve olumsuz bir biçimde sunulduğu rahatlıkla görülebilir. Türkiye'nin Avrupa ve ABD'ye yakın oluşu ile Azerbaycan'ın yıllarca Sovyetler Birliği'nin hegemonyası altında olmasının her iki ülkenin kültürel yapısına farklı yansımaları olsa da aslında her iki ülkenin mizah felsefesinde de ağırlıklı olarak sosyalist ideoloji baskın olmuş ve bu da dergilerin ve dolayısıyla yayımlanan karikatürlere yansımıştır. Her iki ülkede yayımlanan mizah dergileri çoğu zaman sansürle mücadele etmiştir. Türkiye'nin en uzun soluklu mizah dergisi Akbaba, bu başarısını hükümetlerle iyi geçinmesine bağlıdır. Tarihi boyunca İran ve Rusya başta olmak üzere birçok devletin üzerinde çeşitli stratejik hesaplar yaptığı Azerbaycan'da ise sansür çok daha keskindir.

Günümüzde Türkiye'de mizah dergileri en çok satan dergiler arasında ilk sıralarda yer almakta ve etkili bir biçimde gündem oluşturma gücüne sahipken Azerbaycan'da mizah yayıncılığı bu etkinlikten çok uzaktır. Edebiyat ve resim alanında zengin bir birikime sahip olduğu halde Azerbaycan'ın konjonktürel koşulları nedeniyle mizah yayıncılığı düzenli ve süreli yayın çatısı altında sürdürülememektedir. Aslında her iki ülkenin köklü mizah geçmişi, minyatür başta olmak üzere grafik ve diğer güzel sanatlardaki geleneği ve son yüzyılda karikatür alanında edinilen tecrübelerin üzerine her iki devletin tarihsel birliği, özellikle son yıllarda "bir millet iki devlet" sloganıyla ifade edilen kardeşlik bağları, karikatür sanatında verilecek olan eserlere de yansiyabileceği gibi her iki ülkenin karikatürcüleri tarafından yayımlanacak ortak süreli yayınlar bu bağları pekiştirebilir. Bu konuda her iki ülkenin kültür alanındaki karar alıcılarının gündemine girmeli ve kültürel alışverişin pekiştirilmesi için ortak projeler geliştirilmelidir. Mizah dergileri özellikle gençlerin sıklıkla takip ettiği, ülke gündemine etki etme gücü yüksek, kamuoyu oluşturma konusunda etkili yayınlardır. Özellikle günümüzde sosyal medyada mizah dergilerinin ürettiği içeriklerden beslenen çok sayıda hesabın olduğu ve bu hesapları takip eden milyonlarca gencin olduğu dikkate alındığında, bu alanda her iki kültüre hitap eden yayınların olması iki toplumun arasındaki bağları kuvvetlendirecektir.

Kaynakça

Adıgüzel, Sedat., "Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular" *Bilig Bahar* 2007 (41): 1-21

Akner, N., & Mencet, M. S. (2016). Türkiye'de İslamofobi: Mizah Dergilerinde İslam'ın Temsili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2).

Alsaç, Ü., *Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994

AnaBritannica, "Karikatür", Ana Yayınları, Cilt XIII, 2000: 4-5

Cantek, L., *Türkiye Cumhuriyeti'nin Bülüş Çağı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008

Chomsky, N. ve Edward S. H., *Medyanın Kamuoyu İmalatı*, (çev. Adnan Köymen vd.) İstanbul: Chiviyazıları, 2004

Çeviker, Turgut, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul: İris, 1997

Durmuş, Mitat, “Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İlk Süreli Yayın Faaliyetleri ve Molla Nesreddin Dergisi” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/7 Fall 2008: 1-11

Erol, Ali., “Modern Azerbaycan Edebiyatının Kuruluş Yıllarında Türkçe Mes’ele” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011: 1042-1057

Hacızade, Bayram., “Azerbaycan Karikatürünün Gelişim Aşamaları” *Kültür Evreni*, 2009 (8): 202-210

Mandaville (2009) “Mullahs to Dankeys: Cartooning in Azerbaijan” http://www.english.ufl.edu/imagetext/archives/v5_3/mandaville/#2 Erişim: 15.09.2017

Öngören, F., *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998

Özkan, Selahattin., “Azerbaycan'ın İlk Mizah Dergisi: Molla Nasreddin” (Eylül 2012), 15 Kasım 2016 < <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> >

Paksoy, H. B. "Elements of Humor in Central Asia: The Example of the Journal Molla Nasreddin in Azarbaijan." *Turkestan als historischer Faktor und politische Idee. Prof. Dr. Erling von Mende (Ed.)*(Koln: Studienverlag, 1988) (2010).

Topuz, H., *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986.